

Ryszard Groń

"Friendship and community : the monastic experience, 350–1250",
Brian Patrick McGuire, London 2010 :
[recenzja]

Wrocławski Przegląd Teologiczny 19/2, 231-234

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Brian Patrick McGuire***Friendship and community. The monastic experience, 350–1250***

Cornell University Press, Ithaca and London 2010, ss. 571

(Przyjaźń i wspólnota. Doświadczenie monastyczne, 350–1250)

Brian Patrick McGuire, profesor Historii Średniowiecza w Instytucie Historii i Teorii Społecznych na Uniwersytecie Roskilde w Danii, jest znanym mediewistą mającym za sobą bogaty dorobek naukowy. Specjalizuje się w historii i kulturze cysterskiej średniowiecza XI–XV w. Pierwsze szlify swojej naukowej kariery odebrał u słynnego profesora z Oksfordu, Richarda Southerna, pod którego kierownictwem w 1971 r. przedstawił nieopublikowaną do dziś dysertację doktorską z teologii św. Anzelma, a dokładniej recepcji jego nauczania o zmartwychwstaniu w XII i XIII w. Później skierował swoje zainteresowania na obszar cysterskiej teologii monastycznej, szczególnie na ziemiach duńskich, skąd sam pochodził. Poświęcił temu specjalne studium¹. Od samego jednak początku fascynował go temat przyjaźni rozumianej jako najprawdziwsza forma wyrazu właściwa każdemu człowiekowi, niezależnie od czasów, wieku i stanu. To sprawiło, że zainteresował się przyjaźnią w środowisku monastycznym średniowiecza, udowadniając tezę, że mnichom tamtych czasów nie były obce serdeczniejsze stosunki koleżeńskie, często zawierali bliskie przyjaźnie wbrew ogólnie panującej postawie nieufności do tej formy relacji ze strony instytucji Kościoła.

Szczególnym jednak obiektem zainteresowań McGuire'a, zainspirowanym ruchem gejowskim, jest seksualny komponent przyjaźni i to zarówno hetero-, jak i homoseksualny. Postanowił go przeanalizować w oparciu o wcześniejsze badania zmarłego chicagowskiego badacza, J. Boswella². To właśnie one spowodowały, że nasz autor kontynuował kontrowersyjną tezę o homoseksualności jednego z największych cystersów średniowiecznej Anglii, słynnego opata z Rievaulx – Aelreda, która w niniejszej książce znalazła również swoje miejsce. Kontrowersyjność tej tezy zapoczątkowała 25-letnią jałową dyskusję badaczy nad tożsamością seksualną Aelreda z Rievaulx; dyskusję, którą opisałem w osobnej książce: *Spór o Aelreda. W poszukiwaniu prawdziwego oblicza Aelreda z Rievaulx*³.

¹ B.P. McGuire, *The Cistercians in Denmark: Attitudes, Roles and Functions in Danish and Medieval Society*, Cistercian Publications, Kalamazoo–Michigan 1982.

² J. Boswell, *Christianity, social tolerance and homosexuality. Gay people in Western Europe from the beginning of the Christian era to the 14th century*, The University of Chicago Press, Chicago–London 1980.

³ R. Groń, *Spór o Aelreda. W poszukiwaniu prawdziwego oblicza Aelreda z Rievaulx*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2005.

Omawiana pozycja książkowa jest wznowieniem wydania z 1988 r.⁴, poszerzonym o przemyślenia autora ustosunkowujące się do wszystkich uwag, jakie pojawiły się po jej pierwszym wydaniu. Dlatego książka, której podtytuł roboczy brzmi: *Z nowym wstępem*, zawiera właściwie dwa wstępy: ten z pierwszego i ten z drugiego wydania. Poprzedzają je: *Spis treści* oraz *Wprowadzenie*. Właściwy korpus książki [s. 1–427] omawia temat przyjaźni w środowisku monastycznym IV–XIII w. Przypisy do tekstu poszczególnych rozdziałów zamieszczone zostały na końcu książki, a dalej wykaz stosowanych skrótów, bibliografia podzielona na źródła drukowane i dzieła drugorzędne oraz indeks nazwisk.

Sam autor obrał w badaniach pięć kryteriów dotyczących sposobu realizacji podjętego zadania [s. XII–XIV].

1) W swojej analizie bazuje na opisach przyjaźni dostępnych w źródłach pisanych, takich jak: listy, kroniki, eseje, monastyczne reguły, a nawet poematy;

2) Wyznacza chronologiczny zakres badań, obierając za początek 350 r., kiedy ruch monastyczny jest już wyraźnie widoczny, a za koniec 1250 r., kiedy obserwujemy ustanie dominującego wpływu środowiska monastyczno-religijnego na kulturę europejską;

3) Przedstawia doświadczenie przyjaźni w jej formie historycznej, w zależności od środowiska i zaistniałych faktów;

4) Ukazuje przyjaźń w środowisku średniowiecznej monastycznej wspólnoty ludzkiej, która wpływała na jej kształt i formę;

5) Próbuje pokazać praktyczną, życiową stronę przyjaźni wynikającą z jej teoretycznych przesłanek.

Stosownie do obranych kryteriów temat przyjaźni został opracowany w dziewięciu rozdziałach. Najpierw autor analizuje wiedzę Wschodnich Ojców Kościoła preferujących generalnie życie odosobnione, aczkolwiek z pewnymi odniesieniami do wspólnotowego. Przy końcu tych rozważań McGuire przedstawił następujące modele życia monastycznego: życie w samotności z bezpośrednim odniesieniem do Boga (Antoni Pustelnik); indywidualne życie ascetyczne we wspólnocie (Pachomiusz) prowadzące do życia w harmonii (Bazyli Wielki), w której jednak brakuje jeszcze zaufania do osobistych przyjaźni w obrębie klasztoru (życie w przyjaźni) i poza nim (życie w braterstwie). W tych ostatnich dwóch przypadkach więcej ma do powiedzenia mądrość zachodnia, co analizuje w kolejnych rozdziałach.

Mądrość zachodnia dbała przede wszystkim o element wspólnotowy życia monastycznego, dla cementowania którego dopuszczała element indywidualnych przyjaźni, choć z różnym efektem. Autor przedstawił poglądy i praktykę przyjaźni u Ambrożego z Mediolanu, Augustyna, Hieronima, Paulina z Noli,

⁴ B.P. McGuire, *Friendship and community. The monastic experience, 350–1250*, Cistercian Publications, Kalamazoo 1988.

Sulpicjusza Sewera, Jana Kasjana, Benedykta z Nursji oraz Grzegorza Wielkiego. Najwięcej obiekcji dyscyplinarnych w tym względzie wykazywali Jan Kasjan i Benedykt, aczkolwiek obaj nie wykluczali przyjacielskich stosunków, a ogólnym efektem jej dopuszczenia w życie wspólnotowe była integracja mnichów.

Rozdział trzeci omawia dzieje przyjaźni w okresie tzw. wędrówki ludów oraz w epoce frankońskiej Karola Wielkiego i jego syna. Modelowym wzorem jest dla autora poemat anglo-saksoński *Wędrowiec*, którego bohaterem jest człowiek stale poszukujący bliskiej przyjaźni w swoim życiu. McGuire pokazuje to na przykładach życia i twórczości Bedy Czcigodnego, irlandzkich zakonników, anglosaskich misjonarzy oraz teologów epoki frankońskiej z Alkiunem i Rabanem Maurem na czele, którzy pozostawali w bliskich, duchowych przyjaźniach również z ludźmi spoza środowiska monastycznego.

Kolejny rozdział omawia dzieje przyjaźni na przestrzeni dwóch wieków po okresie karolińskim (X–XI w.), który ze względu na charakter źródeł spowodowany brakiem politycznej stabilności autor nazywa okresem „zaciemnienia”. Ma ono swoje uwarunkowania również w badaniach interesującego go tematu w środowisku monastycznym opartym głównie na skąpo zachowanej korespondencji. Autor skupił się na relacjach panujących w klasztorze St. Gall, na osobie Rateriusza, biskupa Werony, na stosunkach na dworze Ottona III – ukazując je na tle pierwszych prób reformatorskich życia monastycznego idących w kierunku ascetyzmu – oraz w Bawarii.

Tytuł następnego rozdziału – *Reforma i odnowa: Nowy impuls w kierunku przyjaźni w latach 1050–1120* – wskazuje na coraz większą rolę przyjaźni w dziele reformy monastycznej XI w. Autor zauważa najpierw, że znacznie wzrosło zainteresowanie cycerońską koncepcją przyjaźni, co doprowadziło do pojawienia się jej nowych duchowych form wyrazu w środowisku monastycznym oraz kleru świeckiego. Na tym tle uczytelnia samo dzieło reformy gregoriańskiej Kościoła X–XI w. oraz ruchu pustelniczego, które znalazły swe ujście w monastycznej formie przyjaźni u Anzelma z Canterbury.

Cały rozdział szósty jest poświęcony przyjaźni w XII w. kultywowanej w nowo powstałym zakonie cysterskim, pod wpływem impulsu św. Bernarda z Clairvaux. Zainteresowania autora idą w kierunku uchwycenia jej charakteru homoerotycznego widocznego u Anzelma z Bec i jego naśladowców. Opisuje również formy przyjaźni w klasztorach Troyes, Cluny, Clairvaux i Celle. Dopiero na tym tle wyraziściej jawi się koncepcja przyjaźni u Aelreda z Rievaulx, którą omawia szczegółowo w osobnym rozdziale.

Rozdział ósmy przedstawia kontynuację aelrediańskiej koncepcji przyjaźni w środowisku monastycznym, aczkolwiek z mniejszym zainteresowaniem teologicznym. Omawia plagiaty aelrediańskiego traktatu *O przyjaźni duchowej*, listy z ich rolą budującą przyjaźń oraz poematy. Autor pokazuje wreszcie działania instytucji Kościoła, dla których przyjaźń indywidualna stała się wyzwaniem,

głównie ze względów seksualnych, tym bardziej, że pojawiły żeńskie gałęzie zakonne. Wyzwanie to znalazło wyraz we franciszkańskim zdystansowaniu się do przyjaźni i ogólnej nieufności do niej w późniejszych latach.

Ostatni rozdział jest epilogiem, który pokazuje koniec oraz nowy początek dziejów przyjaźni monastycznej po okresie jego dwunastowiecznego rozkwitu. Autor nie omieszkuje zauważyć nuty pesymizmu oraz strachu obecnych w temacie indywidualnych przyjaźni we wspólnotach monastycznych w późniejszych wiekach oraz ich świeckiego fenomenu w epoce modernistycznej.

Podsumowując dzieło McGuire'a trzeba zauważyć ogrom jego pracy badawczej opartej na rzetelnej i fachowej analizie literatury źródłowej. Jest to monografia jedyna w swoim rodzaju, która na pewno już wpisała się w historię studiów nad kulturą monastyczną średniowiecza i szczęśliwi są znawcy języka angielskiego mogący ją nabyć i z niej korzystać. Różni się ona znacząco od dotychczasowych studiów na ten temat pozostawionych niegdyś przez Adele Fiske (1970) czy Pedro Lain Entralgo (1972). Tego ostatniego McGuire nie wymienia nawet w swojej bibliografii, możliwe, iż z powodu niezajomości języka hiszpańskiego. Wspomniane pozycje są znacznie starsze, nie ukazują wyraźnie elementu rozwojowego przyjaźni, są bardziej psychologizująco-filozofujące.

Autor próbuje pokazać w miarę szeroki wachlarz fenomenu przyjaźni w środowisku monastycznym, chcąc wyjaśnić genezę takich stosunków i następujące po sobie związki przyczynowo-skutkowe, wyszczególniając różne formy i przejawy przyjaźni. Podkreśla przy tym pierwszorzędą rolę kultury chrześcijańskiej, aczkolwiek nie umniejsza elementu natury ludzkiej z jej głębokim pragnieniem poczucia wspólnoty realizowanej przez bliskie, indywidualne, a nawet intymne przyjaźnie. Tym należy tłumaczyć poruszanie sfery emocjonalno-seksualnej przyjaźni, przy jednoczesnej próbie odpowiedzi na pytanie, jak sobie z nią radzono w środowisku monastycznym. Był to dotychczas temat tabu bardzo mało zbadany, któremu drogę zaczął dość brutalnie torować zmarły prof. J. Boswell. Być może nasz autor niekiedy przesadza, próbując niemal wszędzie odnaleźć element homoerotyczny w przyjaźniach między mnichami, tak jak uczynił to np. z Anzelmem Bec, Bernardem z Clairvaux czy Aelredem z Rievaulx, ale samo pokazanie problemu jest bardzo pożyteczne i odkrywcze, warte w każdym razie zauważenia. W tej perspektywie przyjaźń wygląda bardziej autentycznie, pokazując przestrzenie walki średniowiecznego mnicha ze swoją piękną, ale pękniętą naturą. Z tych również względów pozycji tej nie może zabraknąć w biblioteczkę każdego mediewisty.

Ks. Ryszard Groni